

אמר לחכמה אחתי את

נפש לאסתר אומן זכרה לברכה

נשים בעולם היהודי

כתב עת למחקר והגות

חוברת יז
תשפ"ב • 2022

המרכז לחקר האשה ביהדות
ע"ש פניה גוטספלד הלר
הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן

הנהלה: פרופ' ישראל אומן, פרופ' אלישע האס, פרופ' אביעד הכהן,
פרופ' שמואל רפאל-ויוונטה, פרופ' אמנון אלבק, גב' רחל פורסטנברג

עורך ראשי: פרופ' יהודה פרידלנדר
עורכת: ד"ר רבקה גולדברג (דביר)

מערכת: פרופ' יעל שמש, פרופ' יפה ברלוביץ, פרופ' זאב גריס, ד"ר רות
למדן, פרופ' לילך רוזנברג-פרידמן
מזכיר המערכת: ד"ר יצחק פס

מועצת מערכת: פרופ' שולמית אליצור, פרופ' ניצה בן-דב, פרופ' אביעד
הכהן, פרופ' תמר וולף-מונזון, ד"ר רוני ויינשטיין, פרופ' חוה טורניאנסקי,
פרופ' אוריאל סימון, פרופ' חביבה פדיה, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' דוד
רוסקיס, פרופ' איטה שדלצקי, פרופ' זיוה שמיר, פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית: חנה פורטגנג

רשימת המשתתפים:

קרינה אלכסנדרוף פנחס, בית הספר למדעי התרבות, אוניברסיטת תל-אביב
ד"ר מוטי בנמלך, המכללה האקדמית הרצוג, אלון שבות
פרופ' אברהם גרוס, אוניברסיטת בן-גוריון, באר שבע
בני מר (מאירסדורף), מתרגם, חוקר ועורך של ספרות יידיש
ד"ר ענת פלדמן, המכללה האקדמית אחוה
ד"ר נגה רובין, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים
פרופ' צפורה שחורי-רובין, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי, באר שבע
פרופ' מרגלית שילה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן

ISSN 1565-3625

© כל הזכויות שמורות

המרכז לחקר האשה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הלר
הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 5290002
דוא"ל: massehet@gmail.com

כתב העת **מסכת** נוסד ב'מתן, מכון תורני לנשים' לזכרה של אסתר אומן, שהייתה בין תלמידותיו הראשונות. אסתר, שהקדישה את חייה לביתה ולגידול משפחתה, החלה לחבוש את ספסלי בית המדרש בהיותה בת שישים ושתיים, ולראשונה בחייה התעמקה בלימודי תנ"ך, תלמוד ומחשבת ישראל. לאחר שש שנים נפטרה ממחלת הסרטן. קורות חייה מגלמים אולי יותר מכל את מהפכת לימוד התורה לנשים שבדור האחרון.

**המרכז לחקר
האישה ביהדות**
ע"ש פניה גוטספלד הלר

**הפקולטה
למדעי היהדות**
אוניברסיטת בר-אילן

תוכן העניינים:

	"אסור להטיל אימה יתירה": אלימות מילולית כלפי נשים בתלמוד ובספרי המוסר
עמ' 11	נגה רובין
	רצח בפררה מוטי בנמלך
עמ' 45	
	דונה גרציה נשיא: הדיוקן היהודי של 'נוצרייה חדשה' לשעבר אברהם גרוס
עמ' 81	
	בין תקווה רהוטה לייאוש עילג: תהפוכות וניגודיות בחייה וביצירתה של אנזיה יזירסקה קרינה אלכסנדרוף פנחס
עמ' 107	
	יומן מסע של אחות עבריייה במשלחת הרפואית האמריקנית הציונית של הדסה לארץ ישראל, 1918–1920: מקרה בוחן צפורה שחורי-רובין
עמ' 135	
	'מירה שושן, הדבורים ילדיה': המורה מירה ברנשטיין מווילנה בני מר
עמ' 175	
	המחוקקות הראשונות והאג'נדה הנשית מרגלית שילה
עמ' 207	
	נשים בטקסים ובמצוות – מודרניות ושמרנות בהשקפת עולמו של הרב עובדיה יוסף ענת פלדמן
עמ' 241	

תקצירים באנגלית

דבר המערכת

אָמַר רַב: כָּל הַמְטִיל אֵימָה יִתְרָה בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ, סוֹף הוּא בָּא לְיַדֵּי שְׁלֹשׁ עֲבָרוֹת; גְּלוּי עֲרִיּוֹת וְשִׁפְיֹכוֹת דָּמִים וְחִלּוּל שַׁבָּת (בבלי, גיטין ו ע"ב).

המאמר הפותח את כרך יז של מסכת עוסק בנושא שרלוונטי ביותר למרבה הצער גם בימינו – אלימות בתוך המשפחה. מאמרה של נגה רובין עוסק בחטיבת סיפורים הממחישה את דבריו של רב שלעיל ומספרת על אדם שהאימה שהטיל על בני ביתו גרמה להם לעבור על איסורי תורה חמורים ביותר. המאמר מביא כמה גרסאות של חטיבה ספרותית זאת, מן התלמוד וגם ממגוון מקורות בספרות המוסר בעברית וביידיש מן המאה השלוש עשרה ועד המאה השבע עשרה. הדמות בעלת הסמכות, הדמות המטילה אימה, משתנה בין הגרסאות, אך בכולן מוזכרת האישה, שהיא הסובלת העיקרית מהתנהלות זו של הטלת אימה על בני הבית. המחברים כולם מביעים יחס אמפתי כלפי הנשים הסובלות ומתנגדים להתעמרות בהן מכל סיבה. ניכר כי לכל הכותבים היה חשוב להעלות את הנושא ולהזהיר את הקהל מפני הטלת אימה על בני ביתם וקרוביהם, ובמיוחד על הנשים שבהם. עובדה זו רק מבליטה את מעמדה של האישה, שהייתה לעיתים קרובות היסוד החלש והפגיע במשפחה ובחברה.

החברה שחיו בה היהודים בכל מיני מקומות השפיעה עמוקות על אנשי הקהילה היהודית. השפעה זו ניכרת בתחומי חיים שונים בין יוצאי גלויות שונות. גם בתחום של אלימות כלפי בני הבית, אלימות שבתוך המשפחה, ניכרת השפעתה של החברה הסובבת את הקהילה. במאמר מרתק פורס לפנינו מוטי בנמלך מקרה חריג מאוד מן המאה השש עשרה שבו מתואר רצח של בת למשפחת פינצ'י מפררה על ידי אחיה על רקע מה שמכונה 'כבוד המשפחה'. המקרה מעיד על חדירתם של ערכים חיצוניים הרווחים בחברה הים-תיכונית הלא יהודית – כבוד המשפחה והמאבק האלים לשמירת שמה הטוב – אל תוך החברה היהודית עד כדי ביצוע מעשה רצח שנועד להגן על כבודה של המשפחה. מדובר בתפיסה זרה לעולם היהודי, ואנו רואים זאת גם מעצם היות המקרה חריג במיוחד אך גם מן הגינוי החריף של מעשה הרצח בפיהם של חכמי איטליה שאליהם פנה האב כדי שיצדיקו את מעשה הרצח או יאמרו דבר לזכותו של האח הרוצח.

ביאטריס דה לונה מליסבון, הידועה יותר בכינויה 'דונה גרציה', נאלצה לברוח מביתה ומארצה בגלל איומים ואלימות שנבעו מכוחות שמחוץ לבית ולמשפחה. היא ובני ביתה נמלטו מאימת האינקוויזיציה שקמה בפורטוגל בשנת 1536 ורדפה את צאצאיהם של היהודים שאולצו להמיר את דתם בדור הקודם. אברהם גרוס מבקש במאמרו לבחון את ה'דיוקן היהודי' של דונה גרציה ולעשות הערכה מחדש של חלק ניכר מפעילותיה האחרונות, לאחר שחזרה בגלוי ליהדות באימפריה העות'מאנית. גרוס מנסה ללמוד מן המקרה של שלמה מולכו ולמצוא זיקה בפעולותיה של דונה גרציה לתסיסה המשיחית ולציפייה לגאולה שצמחו בקרב יהודי ספרד בעקבות המשבר העמוק שלאחר גירוש ספרד, ההמרה מאונס והקמת האינקוויזיציה.

אימה הוטלה על יהודים, נשים וגברים כאחד, גם מאות שנים אחרי שברחה דונה גרציה מפני האינקוויזיציה והיגרה לארצות אחרות. במפנה המאה התשע עשרה והמאה העשרים נמלטו כשני מיליון יהודים ממזרח אירופה. הפרעות בגליציה וברוסיה והאנטישמיות האלימה שפשטה בכל רחבי מזרח אירופה הניעו יהודים רבים לבקש מקלט גם בארץ ישראל, אך יותר מכך – בארצות הברית. אמריקה אומנם קלטה חלק ניכר מהם לאחר מיונים וסינונים, אך בזה לא תמו התלאות. העולם החדש לא קיבל את המהגרים החדשים בזרועות פתוחות, והם נתקלו בקשיים רבים, באטימות, בהתנכרות ולעיתים אף בהתאכזרות ממש; ולא רק מצד אזרחי אמריקה הנוצרים אלא במידה רבה מאוד גם מאחיהם היהודיים, מהגרים שהגיעו רק עשרות שנים לפנייהם, והתנכרות זו הכאיבה כפליים. קרינה אלכסנדרוף פנחס מביאה את סיפור חייה ויצירתה של הסופרת המהגרת אנזיה יזירסקה, שתיארה את חייהם העלובים ומלאי המצוקות של המהגרים הצעירים בסיפורים שנכתבו בלשון אנגלית משובשת ועמוסת ביטויים בידיש, הלשון שדיברו בה המהגרים עצמם. ספריה של יזירסקה היו פופולריים מאוד באמריקה לתקופה קצרה ביותר ואף זכו לכמה הפקות הוליוודיות עד שירד קרנה והיא חזרה להיות סופרת מהגרת אלמונית. אלכסנדרוף טוענת במאמרה שהעובדה שיזירסקה לא זכתה בהכרה בישראל היא החמצה גדולה, שכן הנושאים שהיא כותבת עליהם והמציאות החברתית והכלכלית השסועה ועמוקת הפערים, הופכים את סיפוריה לרלוונטיים ביותר גם בישראל של ימינו. כותבת המאמר קוראת בדבריה להוציא את יזירסקה מאלמוניותה ולתרגם את יצירותיה לעברית.

היו שנמלטו ממזרח אירופה לארץ ישראל והיו שנמלטו לארצות הברית של אמריקה, אך היו גם שהיגרו מארץ מקלט אחת לארץ מקלט שנייה. רחל מלין, שהיגרה לבדה כשהייתה נערה מבילורוסיה לניו יורק, הייתה בשנות העשרים שלה כשסיימה את בית הספר לאחיות בארצות הברית סמוך לסוף מלחמת העולם הראשונה ונענתה לקריאתה של הנרייטה סאלד להצטרף למשלחת רפואית שיצאה לעזרת היישוב היהודי בפלשתינה, יישוב שסבל ממצוקה קשה בעקבות השלטון העות'מאני ומלחמת העולם הראשונה. מלין העלתה את חוויותיה מנסיעה זו ביומן מסע שכתבה, ובעקבות יומן זה מספרת צפורה שחורי-רובין את סיפור מסעה של המשלחת הרפואית ואת סיפור הצעדים הראשונים של מלין וחבריה למשלחת בתחום בריאות הציבור בפלשתינה המנדטורית מוכת העוני והמגפות. היומן פורס לפנינו חוויות אישיות של הכותבת ממפגשים באירופה עם מנהיגים ציונים בלונדון, עם הברון רוטשילד בפריז, מסיוור גמלים בפירמידות ועוד. מעניינות במיוחד הן חוויותיה האישיות של האחות הצעירה בהתמודדות עם מגפת הכולרה בטבריה.

למי שנותר באירופה חיכה במחצית שנות השלושים הגרוע מכל תחת שלטונה של גרמניה הנאצית. אחת הדמויות הבולטות שייצגו בתודעה הלאומית והעולמית את ההליכה בגבורה אל רכבות המוות היה הרופא והמחנך הדגול יאנוש קורצ'אק, שדמותו כשהוא הולך מגטו ורשה אל מותו מוקף בילדיו-חניכיו הונצחה ביצירות אומנות ובאנדרטאות זיכרון בעולם כולו. אך מי שחיפש את 'אחותו של קורצ'אק' כפי שחיפשה וירג'יניה וולף בשעתו את 'אחותו של שייקספיר', היה יכול למצוא אותה רק בפואמה על המורה מירה שכתב המשורר אברהם סוצקבר:

בְּקָרְעִים וּבְלוֹאִים, וְהִטְלֵאֵי עַל גּוֹפְנֹו, / אֶל הַגֵּטוֹ הוֹלֵךְ הַרְחוּב
וְרוֹדְפְנֹו... / וּמוֹרָה וּשְׁמָה מִיָּרָה בְּתַנּוֹךְ סוֹבְבָת. / הִיא אוֹחֶזֶת בְּיָדָהּ –
כְּלִירָה מְזַהֶבֶת, / וְאוֹחֶזֶת עוֹד יָלֵד בְּיַד הָאֶחָרֶת – / הַפֶּתַח מְסֻבֵּבָה
מְלֻנָּה וּמְחַזְרֶת... / הֵם בְּאִים. הִיא סוֹפְרֶת. אֵךְ אוֹי לָהּ וְאֵי לָהּ! / עֶשְׂרִים
נְחַתְכוּ בְּסִכִּין בּוֹ בְּלִילָה / הֵם חוֹטְפִים! וְהִשְׁמֵשׁ עֲלֶתָה וְהִשְׁאִירָה / רַק
שְׁבָעָה מִמָּאָה וּשְׁלֹשִׁים, וְאֵת מִיָּרָה. / אֵךְ כָּל עוֹד הַגְרָזוֹן לֹא כָּלָה לְגַדֵּעַ –
/ הִנֵּה מִיָּרָה – שׁוֹשׁוֹן; הַדְּבוּרִים – יְלָדֶיהָ...

דמותה של המורה מירה נותרה לזיכרון עולם כמעט אך ורק בין שורות השיר. מעטים מאוד מבין הקוראים ידעו כי המורה מירה הייתה לא רק דמות ספרותית אלא אישה בשר ודם, מורה מסורה במיוחד שהייתה כאם לרבים מילדי הקהילה היהודית בוילנה, בעיקר בשנים האימות שבגטו. העורך והמתרגם בני מר התחקה על עקבותיה של 'המורה מירה' בארכיונים, בספרי זיכרון, בקטעי עיתונות ובכל מקור אפשרי, ולראשונה, כשמונים שנים לאחר הירצחה במיידנק, הוא מעלה במאמרו 'מירה שושן הדבורים ילדיה' את דמותה, חייה ואישיותה של מירה ברנשטיין, המורה מגטו וילנה, המורה מן הפואמה.

שני המאמרים החותמים את החוברת כבר עוסקים במתרחש במדינה יהודית ריבונית שקמה אחרי אלפיים שנות בריחות ונדודים. מאמרה של מרגלית שילה עוסק בחברות הכנסת הראשונות: מי היו, מה היה הרקע שלהן, מה היו עמדותיהן במגוון סוגיות הקשורות במקומן ובתפקידן של הנשים ומה הייתה תרומתן לעשייה הפרלמנטרית בשנותיה הראשונות של המדינה.

מאמרה של ענת פלדמן עוסק באחד מפוסקי ההלכה החשובים והמובילים שצמחו בישראל בדור האחרון והשפיעו השפעה רחבה ועמוקה על ציבור נרחב ביותר. המאמר עוסק בפסקי הלכה המלמדים על האופן שבו הרב עובדיה יוסף התאים הלכות לנשים בנות זמננו – משכילות, עצמאיות, מקושרות לתחומי חיים שונים ועם זאת מבקשות לשלב את אורח החיים של העולם החדש עם חיים דתיים הלכתיים. המאמר מציג גם את מאמציו של הרב יוסף להשפיע על גברים רבים מקהילתו שביקשו דווקא להדיר נשים מהפולחן הדתי.

מעמדה של דיכוי ורדיפות אל ספסלי בית המחוקקים העברי הראשון; מבריחות, הגירות ונדודים לבניית חיים יהודיים בארץ ישראל, מובילים אותנו המאמרים הארוגים בכרך יז של מסכת.